

УДК 615.1:615.45:658.6:614.253

*В. О. БОРИЩУК¹, канд. фарм. наук, доцент, О. С. СОЛОВІЙОВ¹, канд. мед. наук,
Г. В. ЗАГОРІЙ¹, канд. фарм. наук, доцент, Т. М. КРАСНЯНСЬКА², канд. фарм. наук, доцент,
І. В. КЛИМЕНКО¹, канд. фарм. наук,
С. В. АУГУНАС¹, О. В. КИРПАЧ¹, Р. І. БАТТАЛОВА¹*

¹ Національна медична академія післядипломної освіти імені П. Л. Шупика, м. Київ

² Українська військово-медична академія, м. Київ

ІСТОРИЧНИЙ ГЕНЕЗИС РОЗВИТКУ АПТЕЧНОЇ СПРАВИ В УКРАЇНІ НА РІЗНИХ ЕТАПАХ ЇЇ СУСПІЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ТА ДЕРЖАВНО-ПОЛІТИЧНОГО РОЗВИТКУ

П О В І Д О М Л Е Н Н Я І

Д О С Л І Д Ж Е Н Н Я П Е Р І О Д У 1917–1930 РР.

Ключові слова: ретрофармація, аптечна мережа, досвід поколінь, організаційна структура управління

Ретроспективний аналіз діяльності аптечної справи свідчить про тісно пов'язані закономірності, детерміновані з суспільно-економічним та державно-політичним розвитком України. При цьому в аптечних колективах та в середині фармацевтичної спільноти формувались особливі, лише їй притаманні професійні традиції, зокрема суворого додержання приписів лікаря, особливої точності під час виготовлення ліків за рецептами лікаря та їх відпуску (комплаєнтності), чесності та бажання допомогти хворому в його боротьбі з хворобою. Недаремно у свідомості пересічних громадян закріпилася така оцінка роботи фармацевтів: «точно як аптеці» та висока довіра населення до працівників аптеки. Слід зазначити, що з розвитком вітчизняної фармації професійні традиції збагачувались та передавались з покоління в покоління, а окремі з них змінювались та навіть деформувались залежно від прийнятої в суспільстві моралі.

Попередніми поколіннями фармацевтичних працівників накопичено позитивний досвід і, безумовно, цей досвід після нового осмислення і критичного аналізу доцільно використовувати і сьогодні для оптимізації організації забезпечення населення лікарськими засобами, а негативний досвід – відкинути. Отже, кращі традиції вітчизняної фармації, їх соціальну направленість також доцільно використовувати та примножувати сучасним фармацевтичним працівникам.

В нашому дослідженні ми виходимо з того, що минуле (ретрофармація і ноофармація) – це, по суті, вікно в майбутнє. Відомий російський письменник Максим Горький зазначав: «Не знаючи минулого, – неможливо зрозуміти справжній сенс теперішнього і мету майбутнього».

Метою нашого дослідження було вивчення розвитку аптечної справи залежно від суспільно-економічного стану та еволюції державно-політичного устрою в Україні для використання позитивного досвіду попередніх фармацевтичних поколінь на сучасному етапі розвитку країни.

Матеріали та методи дослідження

Для досягнення поставлених завдань використовували архівні матеріали, джерела літератури, методи історичного, бібліографічного, системного, структурно-логічного та порівняльного аналізу.

Результати дослідження та обговорення

Україна протягом багатьох віків знаходилась у складі світових імперій та окремих іноземних держав: Російської, Австро-Угорської, Польщі, тому діяльність аптек на її території підпорядковувалася законам та нормативним документам цих держав. Безумовно, що найбільший вплив на розвиток аптечної справи мала Росія, до та після Жовтневої революції, коли створився СРСР, до якого відбулося входження України на багато десятків років, тому цьому періоду присвячено наші дослідження. Історично відомо, що 28 грудня 1918 р. Радою Народних Комісарів РРФСР було прийнято Декрет про націоналізацію аптек. Згідно з цим декретом, аптеки на території Російської Федерації передавались у відання Народного комісаріату охорони здоров'я РРФСР. Політика «воєнного комунізму», що здійснювалась в Росії, супроводжувалась мілітаризацією виробництва, зокрема зосередженням людських і матеріальних ресурсів на обслуговуванні потреб армії. У зв'язку з громадянською війною, в тому числі на території України, у січні 1919 р. тодішньою владою було оголошено мобілізацію до військ всіх медичних і фармацевтичних працівників. У цей період аптеки із самостійних господарських одиниць перетворюються на складові військових лікувально-санітарних установ. На території України у дореволюційний період у 1913 р. функціонувало 1 067 аптек, в тому числі 714 сільських і 353 міських. У загальній кількості аптек 43 (7 сільських і 36 міських) належали земству, а інші 1 024 були приватними (табл. 1).

Т а б л и ц я 1

Парне порівняння показників розвитку аптечної мережі та кадрових ресурсів 1913–1927 рр.

Найменування аналітичної позиції (показника)	Роки		Показник ЗМІ, %
	1913	1927	
Кількість аптек, у т. ч.	1 067	1 096	102,7
міських	353	339	93,4
сільських	714	757	106,0
Кількість працівників, у т. ч.	4 916	7 393	150,4
магістри-провізори	758		
фармацевти	2 009		
аптекарьські учні	898		
помічники провізора	1 251		
фармперсонал		4 824	
практиканти		1 980	
драгісти		589	

У 1 067 аптеках працювало 898 аптекарських учнів і 2 009 фармацевтів, в тому числі 758 магістрів і провізорів та 1 251 помічників провізорів. В Україні націоналізацію аптек здійснювали в два етапи [1, 2, 6, 7]. Так, в Києві першу аптеку було націоналізовано у січні 1919 р., але з об'єктивних причин націоналізацію надалі не проводили. Явочним порядком націоналізація аптек в Україні розпочалась після публікації у 1920 р. декрету Ради Народних комісарів УРСР «О национализации аптечного дела» [6, 7]. В період з 1920 р. по 1923 р. було створено організаційну структуру управління аптечною мережею (рис. 1) [3, 7, 11].

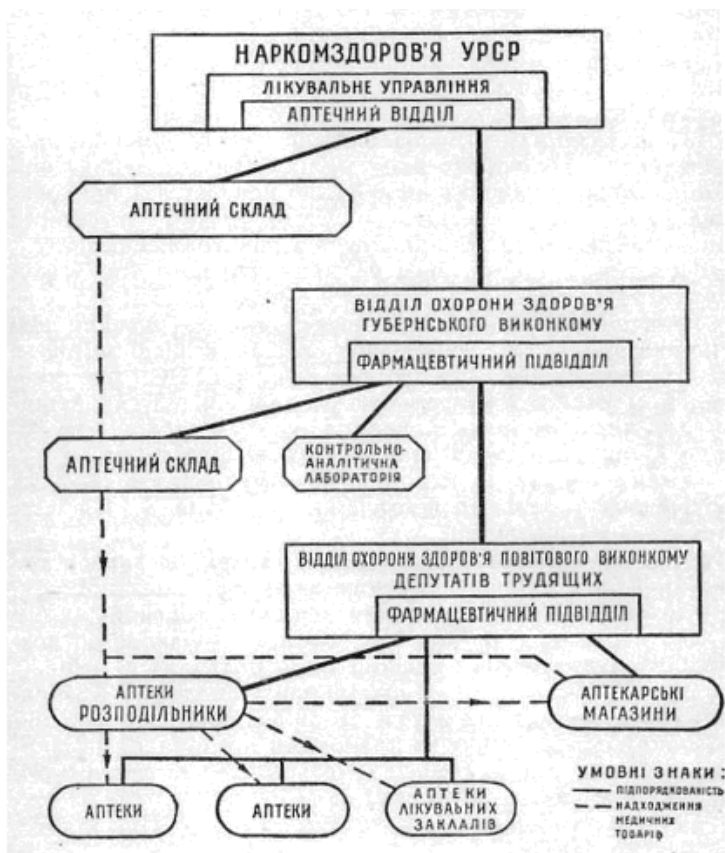

Рис. 1. Організаційна структура управління аптечною мережею УРСР у 1920–1923 рр.

Як випливає з рис. 1, усі націоналізовані аптеки поступали у відання Наркомздраву, а на місцях були підпорядковані відповідним органам охорони здоров'я. Пізніше Постановою НКОЗ УРСР від 20 липня 1920 р. «Про здешевлення і наближення до працюючих мас лікарської допомоги» передбачалося відпускати з аптек безкоштовно ліки за рецептами лікувальних закладів. Для всіх аптек на території УРСР було встановлено таксу, по якій ліки відпускались, як за рецептами, так і в ручну продажу всім членам професійних спілок. Всім, хто не були членами професійних спілок, ліки з аптек мали відпускатися по тій самій таксі, але збільшеній у десять разів. У 1922 р. нова економічна політика (НЕП) змінила окремі форми власності, зокрема передбачалося перевести аптеки на госпрозрахунок. Отже, з того часу аптеки розпочали відпускати ліки населенню за плату. Одночасно, після видання законів про спеціальне страхування, розпочали організовувати аптеки при поліклініках для безкоштовного відпуску ліків. Аптеки відкривають Окружні здоровідділи, Червоний Хрест, курортні управління й інші організації. Введення принципу платності медикаментозної допомоги потребувало створення нових організаційних форм управління аптечною мережею. У 1923 р. розпочалась організація Губмедторгів, у функцію яких входило постачання в аптеки лікарських засобів, а в подальшому також і управління роботою аптек. У цьому самому році створюють самостійну постачальну організацію «Укрмедторг» [2, 6, 7, 8, 10, 11].

Як зазначалося, у 1923 р. постановою Раднаркому України аптеки були переведені на господарський розрахунок і розпочали відпускати ліки виключно за плату, а

застрахованим – за рахунок страхової медицини. В цей період Наркомздрав приймає рішення щодо часткової передачі міських аптек в оренду приватним особам, проте це не набуло широкого розповсюдження. Аптеки було здано в оренду тимчасово лише в 5 містах (Запоріжжя, Київ, Миколаїв, Херсон, Харків). Як випливає з рис. 2, у 1923–1924 рр. в Україні функціонувало лише 591 госпрозрахункова аптека, 44 аптеки Українського Червоного Хреста, 186 «робмедовських» аптек для обслуговування застрахованих.

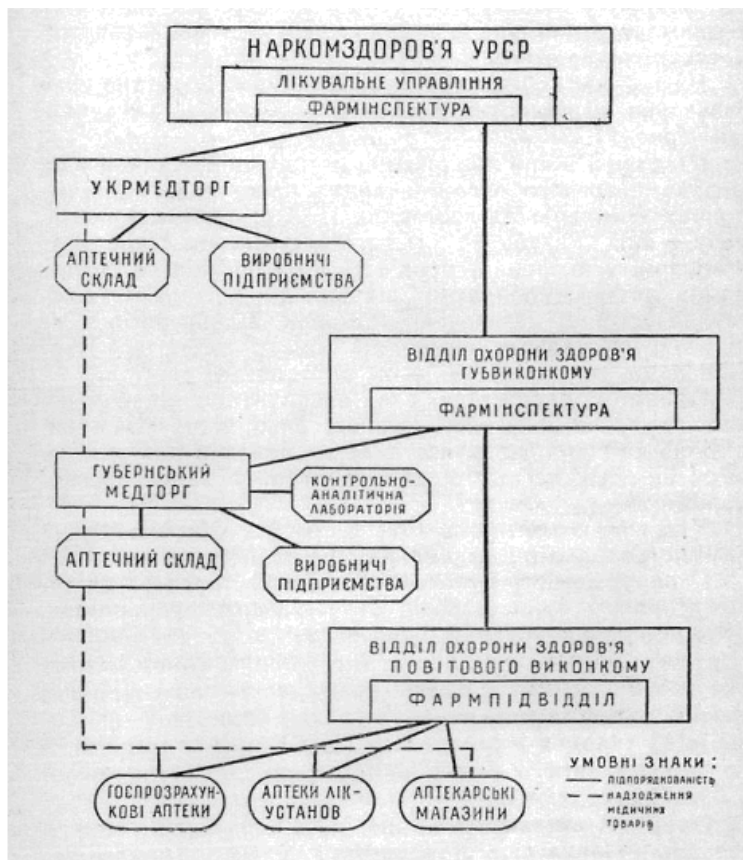

Рис. 2. Організаційна структура управління аптечною мережею УРСР у 1923–1930 рр.

Так, відповідно до адміністративного поділу республіки у 1924 р. в Україні було організовано 41-ше окружне аптекоуправління Наркомздорв'я УРСР, замість аптечного відділу організовують фармінспектуру, а на місцях при відділах охорони здоров'я окрвиконкомів також фармінспектуру, якій підпорядковані окружні аптекоуправління. В кожному окрузі аптекоуправління об'єднувало госпрозрахункову аптечну мережу, знаходячись у віденні окружних виконкомів, і, по суті, це було самостійне госпрозрахункове господарство. У 1924 р. уже було відновлено кількість аптек дореволюційного періоду [8, 11, 12].

У 1927 р. в Україні функціонувало 1 096 аптек (339 міських і 757 сільських), в яких працювало 4 824 фармацевтичних працівника, 1 980 практикантів і 589 драгістів, що було в 2,5 раза більше, чим в аптечній мережі 1913 р. Слід зазначити, що промислові фармацевтичні підприємства практично не працювали і не виготовляли лікарських засобів. Аптеки користувались винятково мізерними старими запасами медикаментів.

Фармацевтичні підприємства Народного Комісаріату воєнної промисловості поступово було передано Народному Комісаріату охорони здоров'я, вони розпочали виготовляти пірамідон, хлороформ, ментол, антипірін й інші медикаменти, а також медичне обладнання та інструменти [11, 15, 16, 17].

Суттєвою була допомога зарубіжних благодійних організацій, зокрема таких як АРА (Американська адміністрація допомоги), «Місія Нансена», Міжнародна комісія Червоного Хреста, Німецького Червоного Хреста, «Міжнародний робітничий комітет допомоги». Так, порівняно із 1920 р., у другій половині 1921 р. українська медицина вже мала у своєму розпорядженні жарознижувальних засобів (аспірин, саліцилова кислота, пірамідон та ін.) більше, ніж у 2,3 раза, серцевих (камфора, строфант) – в 1,75 раза, відхаркувальних – у 5 разів. У п'ятеро збільшилась кількість дезінфекувальних засобів тощо. Однак потреба в багатьох інших лікарських засобах ще не покривалась навіть наполовину. Як зазначалося, з 1922 р. розпочалося відновлення аптечної мережі, що була знищена в ході першої світової і громадянської війни, розпочинає відновлюватись хіміко-фармацевтична промисловість. Одночасно, наприкінці 1922 р. Матеріально-транспортний відділ Народного комісаріату охорони здоров'я УРСР було реорганізовано в Укрдержмедторг, а у листопаді 1923 р. Укрдержмедторг було реорганізовано у Держмедторгпром [3, 4, 7, 10, 11]. Окрім Укрдержмедторгу оптову торгівлю медикаментами здійснював Фармтрест, а надалі Держмедторгпром, який знаходився у підпорядкуванні Вищої Ради народного господарства і об'єднував підприємства хіміко-фармацевтичної промисловості союзного підпорядкування. Губмедторги поставляли в госпрозрахункову мережу аптек медикаменти і виробили медичного призначення, а в подальшому здійснювали керівництво всією роботою аптечної мережі [10, 11]. У 1923–1924 рр. населенню було реалізовано медтоварів на суму 2 129 тис. карб., за 1927–1928 рр. – на 11,928 тис. карб., а потреба аптечної мережі в медикаментах задовольнялась на 70–75% [7, 8, 10, 11]. Дефіцитні медикаменти й інші медичні товари відпускались Укрдержмедторгом аптекоуправлінням за спеціально затвердженими НКОЗ УРСР коефіцієнтами. За цей період хіміко-фармацевтична промисловість розширила номенклатуру медикаментів й інших виробів медичного призначення [8, 9, 10, 11].

Це дало змогу поліпшити забезпечення потреб установ охорони здоров'я в таких лікарських засобах: аспірин, саліцилати, препарати ртуті, новосальварсан, препарати йоду, бром, перекис водню й ін., однак ще відчувалась нестача в препаратах: фитін, сірчаноокислий цинк, соляна кислота, ефір для наркозу, хлороформ [7]. Значно скоротився імпорт медикаментів. Якщо до першої світової війни по імпорту ввозилось близько 80% всіх клініко-фармацевтичних препаратів, то у 1923–1924 рр. імпорт їх визначався по лінії Укрмедпрому в сумі 1 061 тис. карб., тобто 57,8% до всіх медтоварів, а в 1927–1928 рр. – 1 662 тис. карб., або 16,4% до всієї кількості лікарських засобів.

Наведені дані свідчать, що потреба закладів охорони здоров'я та населення в лікарських засобах хоча трохи краще задовольнялася, проте відмічався значний дефіцит в багатьох групах медикаментів, особливо в тих, що раніше надходили за імпортом.

В и с н о в к и

1. Проаналізовано показники розвитку аптечної мережі в післявоєнні роки (1917–1930 рр.) та структуру управління залежно від суспільно-економічного розвитку та еволюції державного устрою в Україні.

2. Наведені конкретні цифри та факти засвідчують пагубний вплив воєнних знегод та політичних катаклізмів на стан та розвиток аптечної справи в Україні.

3. Наведено дані про зміни організаційної структури управління аптечною мережею в цей період для поліпшення лікарського забезпечення населення.

4. Позитивний досвід в організації лікарського забезпечення населення після осмислення доцільно використовувати для подальшого розвитку аптечної служби на сучасному етапі розвитку країни.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алуф А. С. Девять лет строительства советской фармации // Химико-фармац. журн. – 1926. – № 11. – С. 12.
2. Аптечное дело в Украинской ССР. – Изд. ГАПУ МЗ УССР, 1958. – 171 с.
3. Бабіч Л. Е. Аптечна сітка УРСР // Фармац. журн. – 1939. – № 4. – С. 1–5.
4. Борисюк Ю. Г. Аптечное дело в Украинской ССР. – Изд. ГАПУ МЗ УССР, 1958. – 134 с.
5. Богатирьова Р. В., Спіженко Ю. Г., Біловол О. М., Сятиня М. Л. та ін. Історія фармації України. – Харків: Прапор, 1999. – 762 с.
6. Губский И. М., Бушкова М. Н., Яковец Н. И. Аптечное дело в Украинской ССР. – К., 1958. – 207 с.
7. Губський І. М. Аптечна справа в УРСР. – К.: Здоров'я, 1964. – 135 с.
8. Голяченко А. О., Романюк В. М. Проблеми української історії медицини та фармації // Вісн. соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України. – 2002. – № 1. – С. 83–85.
9. Сятиня М. Л. Аптечное дело в Украине в 20-х годах // Провизор. – 1998. – № 10. – С. 32–33.
10. Сятиня М. Л. Фармацевтична справа в Україні: минуле, сьогодні, день прийдешній. – К., 1998. – 335 с.
11. Сятиня М. Л. Історія фармації. – Львів, 2002. – 633 с.
12. Ткачук В. А. Перспективи розвитку аптечної мережі в Українській РСР // Фармац. журн. – 1971. – № 1. – С. 3–7.

Надійшла до редакції 03. 07. 2014.

В. А. Борищук¹, А. С. Соловьев¹, Г. В. Загорий¹, Т. М. Краснянская², И. В. Клименко¹, С. В. Аугунас¹,
О. В. Кирпач¹, Р. И. Батталова¹

¹Национальная медицинская академия последипломного образования

имени П. Л. Шупика, г. Киев

²Украинская военно-медицинская академия, г. Киев

ИСТОРИЧЕСКИЙ ГЕНЕЗИС РАЗВИТИЯ АПТЕЧНОГО ДЕЛА В УКРАИНЕ НА РАЗНЫХ ЭТАПАХ ЕЕ ОБЩЕСТВЕННО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО И ГОСУДАРСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ

С О О Б Щ Е Н И Е I

ИССЛЕДОВАНИЕ ПЕРИОДА 1917–1930 ГГ.

Ключевые слова: ретрофармация, аптечная сеть, опыт поколений, организационная структура управления

А Н Н О Т А Ц И Я

Предидущими поколіннями фармацевтичних працівників накоплен позитивний досвід в організації лікарського забезпечення населення, який представляє науковий і практичний інтерес для сучасників.

Цілью роботи було вивчення розвитку аптечного дела в залежності від соціально-економічного стану та еволюції державно-політичного устрою в Україні для використання позитивного досвіду попередників на сучасному етапі розвитку країни.

Для досягнення поставленої мети використовували архівні матеріали, джерела літератури, методи історичного, бібліографічного, системного, структурно-логічного та порівняльного аналізу.

Осуществлены исследования состояния аптечного дела в Украине на разных этапах ее общественного и государственно-политического устройства в период 1917–1930 гг. Приведенные конкретные цифры и факты свидетельствуют о негативном влиянии революционных потрясений, войн, общественно-политических катаклизмов на состоянии обеспечения населения и лечебно-профилактических учреждений лекарственными средствами.

Показаны изменения в этот период организационной структуры управления аптечной сетью, направленные на улучшение лекарственного обеспечения населения.

Положительный опыт в организации лекарственного обеспечения населения, лучшие традиции отечественной фармации после научно-обоснованного анализа и критического осмысления целесообразно использовать для дальнейшего развития аптечной службы на современном этапе развития страны.

V. A. Borishchuk¹, A. S. Solovyev¹, G. V. Zagoriy¹, T. M. Krasnyanskaya², I. V. Klymenko¹, S. V. Augunas¹, A. V. Kyrpach¹, R. I. Battalova¹

¹*Shupyk National Academy of Post-graduate Education, Kyiv*

²*Ukrainian military medical academy, Kyiv*

HISTORICAL GENESIS IN ESTABLISHMENT OF PHARMACEUTICAL BUSINESS IN UKRAINE IN AN DIFERENS STAGES OF ITS SOCIAL-ECONOMIC AND POLITICAL DEVELOPMENT

PART I

STUDY OF THE PERIOD 1917–1930

Key words: retropharmacy, pharmacy chain, experience of generations, organizational structure of management
--

ABSTRACT

Positive experience in organization of providing the population with medicine that has great scientific and practical interest for contemporaries was accumulated by previous generations of pharmacists.

The aim of the study was to investigate the development of the pharmaceutical business, depending on the social-economic situation and evolution of state-political system in Ukraine in order to use the positive experience of the predecessors to the current stage of development of the country.

In order to achieve these goals the literary sources, archival materials were studied, methods of historical, structural, logical, bibliographic, systemic and comparative analysis were used.

The study of the situation of pharmacy in Ukraine at different stages of its social and political structure in the period of 1917–1930 years was performed. It is shown the concrete figures and facts about the negative impact of the revolutionary upheavals, wars, and political upheavals on the situation of providing the population and health care institutions with medicine.

It is shown the changes of organizational management structure of pharmacy chain in this period, directed to improving provision the population with medicine.

Positive experience in organization of providing the population with medicine, best traditions of national pharmacy after a science-based analysis and critical comprehension is appropriate to use for further development of pharmaceutical business at the present stage of development of the country.

Електронна адреса для листування з авторами: pms2054980@yandex.ua